

փափկութեամբ չպիտի կարենար այնպիսի քաղցր քուն մը պարզեւել մանուկին, ինչպէս քնացեր էր այդ փոքրիկ երախան իր յարդէ մահճին մէջ, երբեմն անոր սիրուն դէմքը կը ժպտէր, երբեմն լիազուրթ ընթանը անհասկա- նալի բառեր կը թոթովէր, Կ'երեւար որ երազ- ներու մէջ է, Մրախառն փոշին, որով լեցուած էր «գոթաքի» ամբողջ միջնորդութեամբ աչք երա- խային գեղեցիկ դէմքին վրայ իր մոյգ-սեւ խաւք դրած էր, որով անոր դէմքը աւելի թուիս գոյն էր ստացեր, Ան ջրանած էր, եւ քրտինքը կ'որոգէր սեւ փոշին, եւ սեւ կաթիլներով կը թափէր անոր ըսածին վրայ, ճափարը ձեռքը տարաւ, սրբեց երախային ճակտին քրտինքը, Բայց, շնայելով անոր բոլոր զգուշութեանը, խաղաղօր պէս կոչու ձեռքը այնպիսի զգալի չփութ գործեց որ երախան արթնցաւ, Քնա- թաթիւն աչքերը բացաւ եւ, մտք տեսնելով իր խնամակալը, աւր ձայնով հարցուց.

— Աքաղա՛ղը... Ի՞նչ կըու աքաղաղը...
 «Ո՛ր գնաց, հայրի՛կ...»

— Փախաւ, զաւակս, զատասխանեց ձա- փար զայն հանգարտեցնելով:

— Տէ՛ր բռնէ, չուտ բռնէ՛...»

Ճափար, փոխանակ ետեւէն երթալու այդ աքաղաղին, զոր երախան երազին մէջ էր տե- սեր, բացաւ անոր առջեւ իր դնիջակը: Երա- խան տեսնելով ճակնդեղի կարմիր կոշտերը, մոռցաւ աքաղաղը, սկսաւ ազահաւար ուտել, Քանի մը բոպէ կերաւ, առանց ձայն հանելու, Երբ քիչ մը կ'ուտցաւ,

— Ի՞նչ կ'ամուլ է, ըսաւ:

Երեք տարի առաջ Ճափար այդ երախան զտաւ խանձարուրի մէջ, մէկիւթին դրան մօտ(*) եւ որդեգրեց զայն: Այդ երեք տարուան ըն- թացքին մէջ այդ երախան իր ամբողջ հոգա- ծութեան առարկան էր զարձած:

ԲԱՅՅԻ

(Շարունակելի)

(*) Պարսիկները սովորութիւն ունին անհա- րազատ մանուկները ձեռք մզկիթներու դրան մօտ, աւրից բարեսիրտ մարդիկ զանոնք կը վերցնեն եւ կը խնամեն:

ԼԱՅԳՆԵՐ

ԺԴ
 ԽԱՅԳԱՐ

—

Ի պատիւ քեզ, ո՛վ հայաքաջ նահատակ,
 Կ'ուզեմ խաչքար մը կանանդակ եւ անդանդաղ
 եւ յօրինել անոր բոլոր նուրբ քանդակ
 Ինչպէս քերթող մը կը յըղկէ ճարտար տաղ:

Կ'ուզեմ կանգնել զայն դարնային լուսնի տակ
 Որ կը կաթէ մարգարտափայլ շամանդաղ.
 Կ'ուզեմ կանգնել կրճեայ անբիծ յիշատակ,
 Ո՛վ սիրելիս, որ մեռար այդպէս վաղձաղ:

Ի սէր երկրիդ աղատութեան շուռ մեռար,
 Քամահելով ամէն հանոյք եւ զաշխարհ,
 Քամահելով վատը մեռար քաջի պէս:

Երիտասա՛րբ, կ'օրհնեմ աշխուռ ու սկզ քունդ.
 Թո՛ղ զայն Հայոց աղջիկ խնկեւ քու անուռդ.
 Դէմքը քարիդ քրտիկ, սիրիկ, լալ բղբեզ:

ՎԱՆՔԱՐԱՄ ՍՎԱՅԵԱՆ

ԻՐԱՆԻՍԹ ԹԸՆԱՆ

(Շար. եւ վնշ)

—

«Իմաստասիրական տրամախօսութիւններ»ուն
 մէջ վերստին կ'երեւան այն համոզումները
 զոր գոյացուցած էր արդէն երբ «Դիտութեան
 ապագան» կը գրէր. գիտութիւնը միայն թոյլ
 կուտայ ճշմարտութիւնը ճանչնալ. մասնաւոր
 գերբնական մը գոյութիւն չունի. տիեզերքը կը
 դիմէ դէպ ի իր վախճանը, որ իտէպիւն իրա-
 կանացումն է, ներքին հարկի մը մղման տակ.
 մարդը տիեզերքի գործին կը մասնակցի գի-
 տութեամբ, բարոյականով եւ արուեստով,
 այսինքն դէպ ի իտէպն անչափանդոր ճի-
 ցով: Առաջուրէն աւելի կը չնշտէ Ռենան մեր
 ծանօթութեանց անստուգութիւնը, այն գի-
 ւտածներն ու վիժումները որ իտէպիւն իրա-
 կանացմանը կ'ընկերանան. կը հարցնէ ինքե-
 րեն թէ արդեօք բանավարութիւնն ու արդա-
 րութիւնը ասմանուած են երկիր-մոլորակին
 վրայ իրականանալու, եւ թէ ամեն ինչ որ
 մարդոց զարգացեալ դասը պիտի կարենայ ը-
 նել, ամբողջ իրեն վնասելու անկարող դար-
 ձնելը պիտի չըլլա՞յ՝ սարսափի միջոցով անոր

վրայ իշխելով, գիտական ծանօթութեանց գերազգուցութեան չնորհիւ: «Իմաստասիրական տըրամախիտութիւններուն մէջ, բոլորովին նոր սկզբունքներ չենք գտներ, այլ միայն նոր կիրարկումներ» երբեմն բարոտքական՝ հին սկզբունքներու, եւ տեղադիրութիւն մը յարաբերական կարեւորութեան մէջ այն գաղափարներուն զոր Ռենան արդէն արտայայտած էր, սկեպտիկ ու յոռեան ձյառումները, որոնք մինչեւ այն ատեն կէս-մութի մէջ մնացած էին, արձակ լոյսի մէջ եւ առաջին կարգն անցած կ'երեւան հիմա:

«Բրիտանիզութեան ծագման» չորրորդ հատորը, «Նեո»-ը այս հիասթափութեան գրոյմը կը կրէ. «Այլ եւս հոն չենք գտներ «Աւստրալներուն» կամ «Ս. Պոգոս»-ին վիհ հանգարտութիւնը: Ռենան անոր մէջ կը պատմէ պաշտարը հեթանոս քաղաքակրթութեան եւ քրիստոնէութեան միջեւ, ներոյնի եւ Ս. Պոգոսի միջեւ, առաքելին անձկամիտ մոլեռանդութիւնը զինքը այնքան քիչ կը գոհացնէ որքան կայսրի վարդապետի թիւնթիւնը: Ս. Պոգոս սին մէջ պիտի ըսողձար տեսնել մարդկային կարծիքներու անստուգութեան մասին աւելի ճշգրիտ զգացում մը, եւ՝ նորէն համակուած ըլլալով Իտալիոյ հրապոյրին, ուր վերադարձած էր յայտ գործը պատմաստիւն համար, զգալով արդէն թէ ո՛րքան ունայն է յաճախ մարդուն ճիշդ զգացի բարոյական բարին, կը պաշտպանէ սաղաղափար թէ գեղեցիկութիւնը ստեղծութեան համարժեք է Աստի զինքը չ'արգիլէր շարունակելէ, անընդհանրապէս ու կանոնաւոր աշխատութեամբ, «Բրիտանիզութեան ծագումը»: «Նեո»-ին կը յաջորդէ «Բրիտանիզութեան եկեղեցին», յետոյ՝ վերջին հատորը, «Մարկոս-Աւրելիոս»: Այս վերջին երկու հատորներուն մէջ մեզի ցոյց կուտայ այն վերտանգները որոնք կրնան ծնիլ երբ կառավարութիւնը զարգացեալ մասի մը, մատուցական եւ բարոյական ազնուապետութեան մը ձեռքը անցնի: «Բրիտանիզական եկեղեցի»-ին մէջ, գնտախիլեան աղանդը կ'ուսումնասիրէ. «Մարկոս-Աւրելիոս»-ին մէջ, կ'ուզէր ի վեր հանել ինչ որ ստոյնիկեան վարդապետութիւնը բրած է հռոմէական կայսրութեան համար. գնոստիկեանութիւնն ու ստոյնիկեանութիւնը չյաջողեցան, որովհետեւ միմիայն զարգացեալ զատուէն կ'ուզուէին. քրիստոնէութիւնը յաղորդեցաւ, որովհետեւ տեղեկեաններ բարոյական մը կը պարունակէր եւ ամենուն զգացմանը կ'ուզուէր: Այս հատորներուն մէջ, Ռենան տառաքան երբեք կասկածու կ'երեւայ հանդէպ մէջ վարդապետութեան, բնութեան զրական գիտութիւններէն դուրս՝ որքան ինքնուրույն

ցողներն են ստուգութեան: Միեւնոյն ատեն կը վերստանայ նուազ յոռեան հայեցողութիւն մը ընկերական բարեշրջութեան մասին, եւ մինչեւ աստիճան մը կը հաշտուի ուսման վարութեան հետ, որ իրեն նուազ վտանգաւոր մը թուի անշահանդիւր բարձր զարգացման համար քան պահպանողական եւ կործական կուսակցութեանց յաղթանակը:

Մտաւորական այս կացութիւնն է որ մեզի յստակօրէն կը յայտնուի «Իմաստասիրական տրամախիտութեան» («Փայլապաշտ», «Ժուլանսիտադքիւրը», «Նեմիի քուրմը», «Ժուլարի արքայապետ» հին) որոնք 1878ի եւ 1880ի մէջտեղը գրուած են, Ռենան հետզհետէ աւելի որոշ կը տեսնէ ինչ որ կայ անկատար եւ անստուգ, բոլոր քաղաքական եւ ընկերական սիստեմներուն, բոլոր իմաստասիրական եւ կրօնական տեսութիւններուն մէջ. կը դառնազանջ սակայն յարաբերական ճշմարտութեան այն մասը որ գտնութիւն կրնայ ունենալ ամենէն հակընդդէմ սիստեմներուն մէջ. կ'ըմբռնէ ապրիլու շատ տարբեր եղանակներ եւ որոնք իրեն հաւատարմագէտ օրինաւոր կը թուին, որովհետեւ հաւատարմագէտ կը հեռանան անմիտներուն եւ չարիւրուն ապրիլու եղանակէն, այս պատճառով իր իմաստասիրական գաղափարները, իր բնութեան եւ ընկերական տեսութիւններն այլ եւս վարդապետական ձեւով մը չի ներկայացուներ, անշատ անձնատուրութիւններու մէջ կը մարմնաւորէ անկընդէմ կարծիքները: Ռենան ին ռժը կը հանաքի վերջին մասին մէջ այնքան կը օտարերի «Յիսուսի կեանք»-ին ոճէն որքան այս վերջնոյն ռժը կը տարբերի «Բրիտանիզական ապագայ»-ին ոճէն, եթէ անոր խիստ շնորհը չուէր, նոյնքան հրապոյրով եւ նոյնքան պարզութեամբ՝ աւելի ազատութիւն ունի, աւելի քնակաւորութիւն, աւելի քմայք եւ աւելի յանդգնութիւն: «Տղայութեան» եւ երիտասարդութեան յիշատակները, 1883ին հրատարակուած, գրելու այս նոր եղանակին հաշտական երան են: 1879ին, Ռենան անդամ ընտրուեցաւ Ֆրանսական Ազգայնախորհրդին: 1884ին Փոլէժ տը ժիւանսի վարդապետ կարգուեցաւ, ուր երբ ժիւանսիին զատախօսութիւնը նորէն իրեն յանձնած էին 1870ին, Հանրապետութեան վերահաստատմամբ: Մերթը ընդ մերթ քմածին էջ մը գրելով հանդերձ, — ամառքի յոգեմաններ կամ իմաստասիրական տառամբ, — իր պատմական աշխատութիւններէն յոյնութիւն տեսնելու համար, — իր աշխատակցութիւնը կը շարունակէր սեփական արձանագրութեանց «Քորուս»-ին, որուն գաղափարը յազանք եւ յատակադիր շինած էր 1868ին, եւ վաթսուս տարեկան շարունակելով կը սկսէր խմբագրել «Իս-

բայէլի ժողովրդին պատմութիւնը» (հինգ հատոր), ցոյց տալու համար թէ ինչպէս մարդարէններուն մէջ կամաց կամաց կազմուած էր վարդապետութիւն ու ծէս չունեցող, սրտի մաքրութեան եւ արդարութեան սիրոյն մէջ միայն կայացող կրօնքի մը գաղափար։ 1892ին կը հասնէր մինչեւ Յիսուսի թուականը։ Եւ այսպէս, մեռնելէ առաջ, ի գլուխ կը հանէր իր կեանքին մեծ գործը, որ նպատակ ունէր պատմել ծագումն ու զարգացումը այն բարոյական գաղափարին որ քրիստոնէութեան իսկութիւնն է եւ որ յաւիտենական կրօնքը կը կազմէ։ Այդ վերջին տարիներուն մէջ, միշտ համոզուած ըլլալով թէ, այս կամ այն կերպով, զէջազէջ սխալներու եւ ձախողութեան մէջէն, իստեալը կ'իրագործուի աշխարհին

մէջ եւ թէ ճշմարտութիւնը վերջ ի վերջոյ պիտի յաղթանակէ, համոզուած՝ ասկից զատ՝ թէ բոլոր բարոյական, ընկերական, կրօնական ճշմարտութիւնները բարդ ու յարաբերական նկարագիր մը ունին, հեզնոտ ու բարեացակամ հանդարտութեան մը հաճած էր, հեզնոտ՝ ամէն անձկամիտ ու աններող վարդապետութեան համար, բարեացակամ՝ զէպ ի ճշմարեալ, զէպ ի բարին, կամ պարզապէս զէպ ի երջանկութիւնը ձգտող ամէն ճիգ։ Ոչ հիւսանդութեան տառապանքները, ոչ մահուան մերձեցումը այդ հանդարտութիւնը չվերգովեցին։ «Գործնաւարտեցի, ըսաւ, երջանիկ կը մեռնիմ։ Մեռնելէն աւելի բնական բան չկայ։ Ընդունինք տիեզերքին օրէնքը»։

ՊԵՐԹԸԼՈ

ՀԱՅ ԷԶԵՐ

ՏԱՂ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱՆԻՆ

Յորժամ նստեալ կայի ի տան՝ յանկարծ լուայ զլուսն զայն, թէ զմիածինըն Քո տարան, միա՛ կ'որդեակ, միա՛ կ'որդեակ, իմ միածին Յիսուս որդեակ։

Իբրեւ խելաթափ դուրս ելայ, յանկարծ զխաչն յուսն տեսայ, Մարմնովս յերկիր տարածեցայ, միա՛ կ'որդեակ, եւն.։

Ո՛վ Մագդաղենացի, հասի՛ր, ներքոյ ձեռին իմոյ մատիւր, Ձգառնուկն իմ տարան ի խաչել, միա՛ կ'որդեակ, եւն.։

Կանայք Նրուսագեմացիք, միթէ՞ զորդեակն իմ դուք տեսի՞ք, Ձճանապարհն ինձ ցոյց տայիք, միա՛ կ'որդեակ, եւն.։

Իսկ նոքա ի ճանապարհին զկաթիլքն արեան նշան տալին, Հեռուստ տեսայ զպայլքն ի զառին, միակ որդեակ, եւն.։

Եւր մըտօք իմացաւ որդիս եթէ մայր իմ զայն ի յետիս, Յայմժամ խոցեաց սուրն ի սրտիս, միա՛ կ'որդեակ, եւն.։

Սրտէ՛ ի սիրտ խօսէր առ իս թէ՛ մի՛ զայր, մաքուր աղաւնիս, Ձի յաւելուս ցաւն ի սրտիս, միա՛ կ'որդեակ, եւն.։

Առեալ տարան ի Գողգոթա, մերկացուցին զմարմինն նորա, Տարածեցին խաչին վերայ, միա՛ կ'որդեակ, եւն.։

Իբրեւ լուայ զձայն բեւեռին, զսիրտ իմ բոլոր կարատեցին, Ո՛րդիսի աչք է որ տեսին, միա՛ կ'որդեակ, եւն.։